

**UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA IULIA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ**

**Cultura, Biserica Reformată și educația confesională din Țara
Vinului în secolul al 18-lea**

**Identitate, alteritate și toleranță confesională în Transilvania
preiluministă**

TEZA DE ABILITARE

DOMENIUL: TEOLOGIE

lect. univ. dr.Pr. Kund Botond GUDOR

**Alba Iulia
2024**

CUPRINS

Partea I-a

.....

CUPRINS..... 3

REZUMAT 7

REALIZĂRI ȘTIINȚIFICE ȘI PROFESIONALE Error! Bookmark not defined.

[*Prezentare sintetică*] **Error! Bookmark not defined.**

Sumar al contribuțiilor științifice **Error! Bookmark not defined.**

Sumar al activității didactice, manageriale și în domeniul calității **Error! Bookmark not defined.**

Vizibilitate și impact al cercetării **Error! Bookmark not defined.**

REALIZĂRI ȘTIINȚIFICE ȘI PROFESIONALE Error! Bookmark not defined.

[*Prezentare detaliată*] **Error! Bookmark not defined.**

Istoria Bisericii Reformate în secolul al 18-lea..... Error! Bookmark not defined.

a) Scurtă istorie a Bisericii Reformate în secolul al 18-lea **Error! Bookmark not defined.**

b) Proiecte de fondare a unei Academii în secolul al 18-lea **Error! Bookmark not defined.**

c) Schimbarea paradigmei scrisului istoric bisericesc din Transilvania **Error! Bookmark not defined.**

d) Toleranța și intoleranța confesională în Transilvania **Error! Bookmark not defined.**

e) Premisele toleranței religioase în Transilvania . **Error! Bookmark not defined.**

f) Toleranța religioasă în secolul al 18-lea: „sensul toleranței este comunicat ...” **Error! Bookmark not defined.**

g) Limitele ideii de toleranță: comunitatea anabaptistă din Vințu de Jos **Error! Bookmark not defined.**

Reevaluarea istoriografiei ecleziastice preiluministe practicate de Péter Bod.. Error! Bookmark not defined.

a) Preotul și istoricul Péter Bod (1712-1769) **Error! Bookmark not defined.**

b) Modele de istoriografice de interpretare a istoriei confesionale **Error! Bookmark not defined.**

Synopsis istoriografic - interpretare prin modele Error! Bookmark not defined.

c) Cele două cărți despre istoria Bisericii Românilor **Error! Bookmark not defined.**

d) Noi căi pedagogice de comunicare în istoria ecleziastică practicate de Bod:

cartografia și științele auxiliare ale istorie **Error! Bookmark not defined.**

Cercetări în domeniul istoriei Colegiilor reformate din regiunea Albei Iulii-Aiud
Error! Bookmark not defined.

a) Colegiul din Alba Iulia-Aiud și relațiile acesteia cu Universitatea din Leiden în secolul al 18-lea **Error! Bookmark not defined.**

Bursa studenților aiudeni în Leiden **Error! Bookmark not defined.**

Teologia din Leiden și Colegiul de Stat **Error! Bookmark not defined.**

Bibliotecile din Leiden **Error! Bookmark not defined.**

Dreptul **Error! Bookmark not defined.**

Fizica și chimia **Error! Bookmark not defined.**

Profesorii **Error! Bookmark not defined.**

Un curriculum al cursurilor leideniene **Error! Bookmark not defined.**

b) Colegiul din Alba Iulia - Sárospatak **Error! Bookmark not defined.**

Refugierea Colegiului din Sárospatak la Alba Iulia: „*Aceasta este o patrie nobilă și binefăcătoare*” **Error! Bookmark not defined.**

Colegiul din Alba Iulia și clădirile sale: „*Colegiul este o clădire mare și vastă*” ...**Error! Bookmark not defined.**

Pierderea bisericii Báthory, a colegiului vechi și a grădinii (21 iulie 1702): „*Ați vrut să rezistați cu patruzeci de studenți, dar noi ne vom opune cu de două ori mai mulți soldați*” **Error! Bookmark not defined.**

Colegiul în perioada războiului curuților: „*suntem aici ca într-un arest acceptabil și asediu*” (1703-1711) **Error! Bookmark not defined.**

Aproape de sfârșit: ocuparea casei Bisterfeld, a Colegiului nou și a catedralei (biserica veche), între 15 febr. 1715 - 26 martie 1716: „*un asemenea foc nu se oprește acolo unde începe*” **Error! Bookmark not defined.**

Raporturile cu Colegiile din Debrecen, Aiud, Sárospatak și Făgăraș **Error! Bookmark not defined.**

Rectorii Colegiului Alba Iulia - Sárospatak din Făgăraș: **Error! Bookmark not defined.**

Profesorii Colegiului **Error! Bookmark not defined.**

Studenții **Error! Bookmark not defined.**

Seniori: **Error! Bookmark not defined.**

Orarul studenților **Error! Bookmark not defined.**

Expulzarea colegiului: „*ne este frică să nu fim expulzați, și atunci unde ne vom duce?*” **Error! Bookmark not defined.**

Intermezzo-ul de la Cricău și Orăștie (1716-1718): „*Cursurile au fost cerebrate în biserică*” **Error! Bookmark not defined.**

Direcții de dezvoltare viitoare a carierei academice și de cercetare științifică.. **Error! Bookmark not defined.**

Principii, direcții și obiective **Error! Bookmark not defined.**

Perspective de dezvoltare **Error! Bookmark not defined.**

Realizarea unei monografii despre percepția istoriei confesionale a românilor în secolul al 18-lea **Error! Bookmark not defined.**

Identificarea unor noi surse, izvoare istorice legate de Reforma radicală, îndeosebi de istoria anabaptismului din Transilvania..... **Error! Bookmark not defined.**

Realizarea unei monografii a Bisericii reformate în secolele 16-17-18.....**Error! Bookmark not defined.**

Îmbunătățirea activității didactice și academice **Error! Bookmark not defined.**

În domeniul managementului universitar: **Error! Bookmark not defined.**

clarificarea tipologiei dintre masterul dedicat cercetării și masterul dedicat activității didactice..... **Error! Bookmark not defined.**

Eficientizarea programelor de Mth **Error! Bookmark not defined.**

PARTEA III..... Error! Bookmark not defined.

Referințe bibliografice Error! Bookmark not defined.

Lucrări proprii **Error! Bookmark not defined.**

II. Sinteze istorice și colecții de documente . Error! Bookmark not defined.

III. Lucrări generale și speciale Error! Bookmark not defined.

IV. Arhive Error! Bookmark not defined.

Arhiva Parohiei Reformate din Alba Iulia (GYREL) **Error! Bookmark not defined.**

Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Sibiu- NAL**Error! Bookmark not defined.**

Biblioteca Documentară Teleki Sámuel din Târgu Mureș (BT)**Error! Bookmark not defined.**

Arhiva Institutului Teologic Protestant din Cluj-Napoca (BiblioProteo)**Error! Bookmark not defined.**

Biblioteca Națională Széchenyi din Budapesta (OSZK) **Error! Bookmark not defined.**

Biblioteca Universitară din Budapesta (BEK Archiv).... **Error! Bookmark not defined.**

Biblioteca Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca (BCU)**Error! Bookmark not defined.**

Biblioteca Universitară din Leiden - Universitatea de Stat (UBL)**Error! Bookmark not defined.**

Kriegsarchiv Wien (Kriegsarchiv) **Error! Bookmark not defined.**

Arhiva Colegiului Bethlen din Aiud **Error! Bookmark not defined.**

PARTEA I

REZUMAT

Susținerea tezei de Mth (Universitatea Liberă din Amsterdam-Facultatea de Teologie, prof. teol. Wim Janse), mai apoi doctorat (la Universitatea "1 Decembrie 1918", prof. Iacob Mârza) despre preotul și istoric al bisericilor Péter Bod (1712-1769) s-au conturat teme de cercetare legate de situația culturii naționale și a Bisericii Reformate într-un mediu pluriconfesional. Aflată în defensivă cauzată de Contrareformă, viața Bisericii Reformate în secolul al 18-lea, dar nu numai, va parcurge un amplu proces de reevaluare a raportării față de "celălalt".

Cercetarea manifestărilor culturale și religioase relaționate de orașele (Alba Iulia, Aiud) în care puterea politică încă se afirma, ne-au surprins prin ideea înființării unor Academii, centre culturale capabile să integreze efortul intelectual ale diverselor confesiuni. Prin cercetarea culturii preiluministe am identificat cea mai importantă pârghe a cunoașterii de sine: istoria bisericească.

Reinterpretarea istoriei eclesiastice a românilor și maghiarilor într-un context al preiluminismului transilvănean, au produs o abordare de tip cunoaștere a statelor (*Staatenkunde*) a popoarelor conlocuitoare în acest spațiu geografic. Astfel Bod a fost primul istoric transilvănean, care a cercetat sistematic și detaliat obiceiurile, originea, viața bisericească și istoria confesională a românilor din Transilvania, aflați în vârtoarea schimbărilor religioase din secolul al 18-lea. Realizarea unor studii despre viața instituțiilor bisericești, educaționale, au permis cercetarea inedită până acum a cutumelor religioase, sărbătorile confesionale, liturghiei românilor.

Prin această cercetare am prezentat **importanța școlii istoriografice germane și metodele sale performante de cercetare, într-un context Est-european**. Intoleranța și toleranța religioasă practicate de confesiunile religioase din Transilvania în secolul al 17-18-lea, promovau o nouă viziune asupra abordării istoriei bisericești. Am încercat prezentarea unor modele de conviețuire, dar și eșuarea în încercarea de accepta crezul celuilalt.

Comunitățile radicale ale reformei (de ex. anabapțiștii din Vințu de Jos) sunt o dovadă a evoluției și involuției ideii de toleranță religioasă, concept recuperat doar la finele domniei lui Iosif al II-lea, prin Edictul de Toleranță. Abordarea istoriei a unor comunități religioase aparte (anabapțiștii), am încercat să atrag atenția asupra efectului de lungă durată a ideii de toleranță religioasă, concept prin care Biserica Reformată modela dincolo de asperitățile interconfesionale inerente și raportarea la celălalt, ca subiect religios.

Prin cercetări sistematice ale modelului transilvănean al toleranței religioase, am căutat acele punți prin care, Transilvania însăși influența politica confesională a continentului. Aflată sub presiunea crescândă a Contrareformei toleranța religioasă a fost reformulată de Iosif al II-lea, într-un moment de criză a conviețuirii interconfesionale. Analiza discursului despre toleranță a detaliat un concept de bază al identității confesionale protestante, prin care am încercat să reinterpretez lipsa sau letargia tragismului și al confruntării interconfesionale din timpul Reformei religioase și mai apoi din perioada Contrareformei. Căutând modele și tipare de interpretare Vest europene, Biserica își forma intelectualitatea în Colegiile Reformate din Sud - Estul Transilvaniei: Alba Iulia și Aiud. Fără aportul educației nici cultura, și nici istoria

Bisericii Reformate nu pot fi înțelese.

Școala a fost promotorul unui spirit recuperator și integrator față de forțele centrifuge ale Contrareforme. Evoluția sistemului educațional reformat din Alba Iulia și din Aiud, au scos la iveală modele instituționale premergente ale formării Colegiului Academic (1622) din Alba Iulia, mai apoi în secolul al 18-lea au surprins instituții educaționale concurente și performante cu instituții similare din Europa. Formarea unui om nou, dedicat ideii de *pietas et eruditio* (credință și erudiție) a condus la educarea unei generații capabile să realizeze un discurs coerent și sintetic al conviețuirii interetnice și confesionale din Transilvania.

Aflat între limitele impuse de raționalismul iluminismului practicat și credinței, secolul al 18-lea a fost unul prolific în **diversificarea educațională a confesiunii reformate**, chiar și în condițiile în care Contrareforma cerea perseverență și o atitudine defensivă. Obiectivele cercetării au cuprins efervescența secolului al 18-lea, marcată de; istorici, preoți, dascăli, studenți și oameni de cultură întru totul dedicați Bisericii din care făceau parte. Descoperirea vocației pedagogice europene, și metodelor de studiu moderne din Aiud și Alba Iulia au permis aprofundarea unor teme noi de cercetare, prin care s-au conturat noile metode de istorie bisericească de tipul cunoașterii statelor, evoluția ideii de toleranță și intoleranță religioasă, mai apoi istoria învățământului confesional reformat din Țara Vinului prin aspecte ei adeseori inedite și surprinzătoare.

Motivația cercetărilor a fost găsirea unor punți de legătură între Europa renașterii târzii și a iluminismului timpuriu și Transilvania, mai ales din perspectiva modelării reciproce a culturii și vieții bisericești. Cunoașterea situației confesionale transilvănene din perspectivă protestantă este binevenită. Abordarea unor noi metode de cercetare în istoriografie ne-au permis o reinterpretare a istoriei bisericești din secolul al 18-lea. Am pornit de la ideea că omul curios al secolului al 18-lea, a avut suficiente motive spirituale și raționale să cunoască pe lângă propria confesiune și cele conviețuitoare cu ea. **Recunoașterea și re-evaluarea istoriografiei ecleziastice practicate de Péter Bod**, ne prezintă o nouă față a pedagogiei protestante din Principatul Transilvaniei în secolul al 18-lea. El surprinde situația culturii și bisericii naționale într-un mediu pluriconfesional, într-un proces de reevaluare a raportării față de celălalt. Astfel cercetările parcurse au identificat o schimbare de paradigmă a istoriografiei ecleziastice. În acest context Bod și episcopul catolic Batthyányi Ignác propun înființarea unei Academii, al unui centru cultural de excelență capabil să integreze rezultatele demersului intelectual aparținând diverselor confesiuni. În acest demers mobilul cunoașterii de sine devine cercetarea din cadrul istoriei bisericești. În aceasta noutatea este abordarea de tipul cunoașterii statelor (*Staatenkunde*).

Astfel Bod a fost primul istoric transilvănean, care a cercetat sistematic și detaliat obiceiurile, originea, viața bisericească și istoria confesională a românilor din Transilvania. Din analiza lui istoriografică au rezultat observații extrem de valoroase și necunoscute până acum, privind cultura, liturghia, obiceiurile și istoria bisericească a românilor. Cunoscând relațiile dintre Reformă și români, o astfel de abordare devine supusă deopotrivă utilității și curiozității practicate de iluminismul secolului al 18-lea. Cercetările noastre au prezentat **noile căi pedagogice de comunicare în istoria ecleziastică practicate de Bod**: cartografia și științele auxiliare ale istoriei, care au fost așezate în slujba cercetării istoriei bisericești. Evoluția intelectuală a preotului și istoricului Peter Bod, poate fi înțeleasă deci prin prisma eficacității formării intelectuale din secolul al 18. Educația proprie a stat la temeiul comprehensiunii dimensiunilor omiletice, evaluării din punctul de vedere al istoriei bisericești, a teologiei morale și a studiilor biblice (Nou sau Vechi Testamentare) a celuilalt, care au condus la analize realizate în acte culturale de excepție. Descoperirea vocației pedagogice europene, și metodelor de studiu moderne din Aiud și Alba Iulia au permis aprofundarea unor teme noi de cercetare, prin care s-

a conturat noile metode de istorie bisericească de tipul cunoașterii statelor, evoluția ideii de toleranță și intoleranță religioasă, mai apoi istoria învățământului confesional reformat.

Aflat după perioada în care asupra Bisericii Ortodoxe Reforma și-a exercitat presiunea, istoricul găsește prin educația primită în Colegiile reformate însemnate resurse metodologice și educaționale în a aborda alteritatea religioasă în toate aspectele ei care o definesc. Pornind de premisele europene în formarea unor școli transilvănene, motivația noastră a fost să arătăm ancorarea profundă a instituțiile de învățământ în realitățile teologice continentale moderne, prin proliferarea cu ajutorul școlii a culturii, a științei și credinței. Aceasta este motivația pentru care prima parte a tezei de abilitare va parcurge câteva fragmente din istoria și cultura protestantă, ideea cunoașterii celuilalt afirmată de cărturari ca de ex. Péter Bod.

Cercetările parcurse au pus în **lumină modele de conviețuire, dar și eșuarea în încercarea de accepta confesiunea celuilalt.**¹ Astfel reinterpretarea ideii de toleranță religioasă și premisele acesteia pun într-un nou context toleranța religioasă din Principat. Ideea toleranței religioase, cu imperfecțiunile acesteia, a stat la baza interrelațiilor confesionale din Transilvania. Motivația cercetării ideii de toleranță religioasă va sublinia abordările protestante ale vieții bisericești de-a lungul timpului. Istoria comunităților radicale ale reformei (de ex. anabapțiștii din Vințu de Jos) sunt o dovadă a evoluției și involuției ideii de toleranță religioasă, concept recuperat doar la finele domniei lui Iosif al II-lea, prin Edictul de Toleranță. Abordarea istoriei a unor comunități religioase aparte (evreii, anabapțiștii), face parte din ansamblul evoluției vieții confesionale tumultuoase din secolele 17-18.

Cercetările efectuate au încercat **aprofundarea ideilor legate de toleranța religioasă**, care au avut efect și în educația confesională a reformaților, astfel vom aborda:

- a) Premisele toleranței religioase
- b) Toleranța religioasă și limitele ei
- c) Comuna anabaptistă din Vințu de Jos
- d) Dreptul la rezistență și toleranța religioasă în secolul al 18-lea

La începutul secolului al 18-lea vedem o renaștere și revigorare a confesiunii romano-catolice, față de care celelalte culte, care și-au dezvoltat metode inedite de supraviețuire. Toleranța religioasă în termenii iluminismului a fost reformulată de Iosif al II-lea, într-un moment de criză a conviețuirii interconfesionale prin Edictul de Toleranță Iosefin (1781-1783).

La final cercetărilor vom parcurge istoricul colegiilor protestante din regiunea Albei Iulii-Aiud (denumită generic Țara Vinului), unde vom stăruii la prezentarea relațiilor internaționale ale Colegiului din Aiud, mai apoi vom detalia istoria încă necunoscută a Colegiului Sárospatak-Gyulafehérvár. Rezultatele și metodologia cercetărilor istoriografice avansate din secolul al 18-lea, ne cer o retrospectivă a actului cunoașterii prin educația confesională. Fără abordarea istoriei învățământului, înțelegerea culturii și a istoriei bisericești pare dificilă. Raporturile confesionale dintre maghiari și români, respectiv dintre Reformă și Ortodoxie puteau fi înțelese doar prin cunoașterea dobândită din Colegiile reformate, așa cum ne arată analiza istoriografică practică de istoricul și teologul Péter Bod. La modelarea unor astfel de personalități au stat acei profesori, preoți (Ferenc Páriz Pápai, Ajtai Abód Mihály,

¹ Despre efectele misiunii calvine asupra instituțiilor Bisericii românești din Transilvania, vezi la Ana DUMITRAN, *Religie ortodoxă – religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, ed. I: Cluj-Napoca, Edit. Nereamia Napocae, 2004, ed. a II-a, Oradea, Edit. Ratio et Revelatio, 2015, p.95-123. și Botond Kund GUDOR, „Spiritualitatea maghiară în timpul Reformei religioase”, în Botond GUDOR, Ana DUMITRAN, Nicolae DĂNILĂ în *Relații interconfesionale româno-maghiare*, Alba Iulia, 2000.

Zilahi Sámuel), al căror nume rar răzbate prin uitarea așternută asupra vieții și activității lor. Motivația fiind cea a recuperării unor destine adeseori tragice vom prezenta istoricul din secolul al 18-lea a două Colegii, cel din Alba Iulia, care a avut două perioade distincte: 1622-1662 perioada din Alba Iulia, 1662 până astăzi perioada din Aiud, mai apoi vom prezenta Colegiul din Alba Iulia-Sárospatak, care s-a aflat în orașul princiar până la finele anului 1716. Perspectiva cercetării va urmări evoluția acestora în secolul al 18-lea, mai ales din punctul de vedere al relațiilor academice internaționale și curriculumului profesional.

a) Relațiile Colegiului din Alba Iulia-Aiud cu Țările de Jos. Cazul Universității din Leiden

b) Colegiul din Alba Iulia-Sárospatak

Prin cercetările efectuate am demonstrat faptul că:

- secolul al 18.-lea înseamnă și schimbarea de paradigmă istoriografică în Transilvania
- în contextul istoriografiei de tipul cunoașterii statelor (Staatenkunde) istoria, cutumele și tensiunile religioase ale românilor sunt prezentate pentru prima dată de istoricul Péter Bod
- ideea de înființare a unei Instituții Academice devine intempestivă și realizabilă în secolul al 18-lea
- originea, evoluția și involuția ideii de toleranță religioasă din Transilvania a influențat istoria generală a Principatului și chiar a Europei.
- originea și motivația stabilirii comunității anabaptiste (hutterite) la Vințu de Jos
- existența unui colegiu ilustru la Alba Iulia, dinaintea formării Colegiului Academic în 1622
- supraviețuirea colegiului din Sárospatak, timp de 44 de ani în Alba Iulia (1672-1716) și efectele relațiilor acestuia cu Aiudul și cu Europa de Vest (primele cursuri de lb. engleză din țară) a însemnat un progres semnificativ pentru regiune
- importanța relațiilor internaționale în menținerea vieții de cult din cadrul Colegiului Reformat din Aiud

Concluzii:

Istoria ecleziastică protestantă din secolul al 18-lea **a contribuit la schimbarea paradigmei istoriografice**, privind analiza vieții bisericești, care a fost văzută în contextul cercetării complexe de tipul cunoașterii statelor, cu incursiuni în istoria altor confesiuni și popoare, determinând o mai bună cunoaștere a situației multiconfesionale din Transilvania și surprinzând momentele formării identitare a etniilor conlocuitoare în interiorul Arcului Carpatic. O astfel de abordare a fost prezentă în istoriografia practică de Péter Bod, în special în lucrarea sa despre Istoria românilor: *Az Erdélyi Oláhok Uniáltatásokról való rövid História (1745)* și *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia In qua Populi Valachici in Transylvania status civilis, et ecclesiasticus, profani item ac sacri Ritus; praecipue vero UNIONIS cum Romano-Catholicis inde ab anno 1698 adtentatae, et ad praesens usque tempus magno nisu variis modis procuratae momenta enarrantur ac exhibentur (1764)*, apărute sub tipar în redactarea noastră la 2012 (editura Háromszék, din Sfântu Gheorghe)

▪ Din analiza noastră rezultă că istoria ecleziastică aparținătoare secolului al 18-lea remodelează conceptul de toleranță religioasă, idee care revine în forță prin politica iluministă și pragmatică a statului. Astfel se naște un interes sporit pentru interpretarea fenomenelor religioase radicale, ca de ex. pentru anabapțiștii din Vințu de Jos, conflictele din cadrul unirii religioase sau cele din interiorul confesiunii reformate. Abordarea Contrareformei transilvănene din perspectiva toleranței religioase practicate în secolul al 17-lea a deschis

abordări laice și bisericești tributare iluminismului utilitarian de tip cartezian în vederea realizării bunului public (*bonum commune*). Laicizarea discursului istoric, include însă interpretări confesionale reformate moderne, cu ecou chiar și în societatea laică a Imperiului Habsburgic:

▪ Prin modelele didactice preluate din Vestul Europei și relațiile internaționale practicate, Colegiile din Aiud și Alba Iulia, vor reformula într-o manieră transilvăneană specifică pedagogia Universităților din Leiden, Utrecht, Groningen, Zürich, Frankfurt am Main, Oxford, și Basel, acest demers contribuind pe deplin la formarea unei identități europene moderne a confesiunii reformate, influențate fiind și de spiritualitatea iluminismului european.

Cercetările noastre au fost expuse în :

Cercetarea depusă și prezentată în capitolul **Cultură și confesiune reformată în secolul al 18-lea** este ilustrată semnificativ de publicarea în 2010, 2015 a unor studii, cu ajutorul unui grant de cercetare efectuat împreună cu Institutul Pro Oriente din Viena, a unor capitole elocvente în acest sens: Botond Kund GUDOR, "Imaginea unirii religioase între reformați în Transilvania: notarul general (vicarul episcopal) Péter Bod (1712-1769)" în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica* 14/2, Stiftung Pro Oriente Wien, ed. Altip, Alba Iulia, 2010, pp. 27-37 și Kund Botond GUDOR, "Protestantismul transilvănean în secolul al 18-lea" „Der Siebenbürgischer Protestantismus in 18. Jahrhundert”, *Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit dem Kirche von Rom*, Band 2, von. 1701-1761, Editura Enciclopedica (Univers Enciclopedic), București, 2015, pp. 448-528. / Bilingv

Cele mai importante concluzii ale noastre sunt:

- Biserica Reformată pe întreg parcursul al secolului al 18-lea s-a aflat în defensivă datorită Contrareforme, dar prin dreptul său la împotrivire și-a menținut pozițiile confesionale
- Pe parcursul secolului al 18-lea Biserica Reformată s-a reorganizat instituțional în vederea păstrării identității sale, fiind în relații strânse cu protestanții din Vestul Europei.
- În secolul al 18-lea Biserica Reformată și-a construit alianțe confesionale cu bisericile aflate sub presiunea Contrareforme.

În lipsa unor centre de putere în disoluție **Biserica Reformată și-a activat veleitățile culturale**. Fondarea de biblioteci, asigurarea unei pregătiri asidue pentru copii nobilimii, calitatea de intelectual și ideile fondării unor Academii, dau viață Țării Vinului, regiune aflată între Aiud și Alba Iulia. Această efervescență culturală am descris-o în: Gudor Kund Botond, "Cultură, societate academică și biblioteci în Țara Vinului", *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 14/1, 2010, Alba Iulia, pp. 99-105; Gudor Kund Botond, *Țara Vinului și împrejurimile sale: valori naturale, istorice și culturale remarcabile*, ed. Mega, Cluj Napoca, ISBN 978-606-020-825-9, 2024, pp. 1-526; Gudor Botond, *Rediviva Chartophylax Igeniensis*, ed. Tortoma- Kriterion, Barót-Kolozsvár, 2011, ISBN 978-973-26-1035-0, pp. 1-175.

Cele mai importante concluzii ale noastre sunt:

- Intelectualitatea Bisericii Reformate este extrem de activă în ideea formării unor instituții academice, amintim activitatea familiei Teleki
- Ideea fondării unor biblioteci, realizarea unor centre de cultură legate de biserică suplinesc lipsa personalului didactic calificat
- Actul cultural devine calitatea cea mai prețioasă a nobilimii sau preoțimii

Incursiunile în domeniul istoriei bisericești privind **schimbarea de paradigmă istoriografică din Transilvania secolului al 18-lea**, au fost prezentate în volumul unei

conferințe cu ajutorul grantului: 2009 – 2010, Grant ANCS- nr. 10202 din 21.09. 2009.: *Schimbarea de paradigmă din istoriografia laică și ecleziastică în Transilvania secolului al XVIII-lea*, urmată de volumul: Gudor Botond (ed), *The Historiographical Paradigm change in 18th century Transylvania*, ed. Argonaut, Cluj, 2009, precedată de analiza istoriografică modernă a activității preotului și istoricului Peter Bod (Gudor Kund Botond, *Istoricul Bod Péter (1712-1769)*, ed. Mega, Cluj N 2008, pp. 1-584, ISBN 978-1868-40-0.

Cele mai importante concluzii sunt:

- istoriografia bisericească și-a schimbat discursul acceptând influențele istoriografiei de cunoaștere a statelor și a modelelor oferite atât de școlile istoriografice progresiste germane, cât și de cea iezuită
- cercetarea originilor popoarelor, a relațiilor interconfesionale, a cutumelor confesionale și a fenomenului liturgic devin parte integrantă a discursului istoriografic bisericesc

Concluziile noastre au fost validate de profesorul universitar Gábor SÍPOS, în revista *Aetas*, nr. 30/3 din 2015.²

Consecvența **cercetării istoriei ecleziastice de Péter Bod a istoriei românilor** în complexitatea fenomenului religios și etnic, au permis editarea unor noi surse istorice ale istoriei confesionale, prin care ne sunt prezentate relațiile interconfesionale ale Transilvaniei în secolul al 17-lea și al 18-lea. Acestea au fost publicate în *Historia Valachorum incolentium* în Ana DUMITRAN- Botond GUDOR- Nicolae DĂNILĂ: *Román-magyar felekezeti közti kapcsolatok (a XVI. század eleje a XVIII század első évtizedei között) Relatii interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI – primele decenii ale secolului XVIII)*, ed. Altíp, Alba Iulia, 2000., pp. 287-460 și Kund Botond GUDOR, "Bod Péter (1712-1769) és a románok történelme" in *Collegium Doctorum*, Magyar Református Teológia, IX. évf, 2013, Debrecen, 2013, pp. 9-26; Botond GUDOR, *Bod Péter és a románok története*, in *Confessio* 2002/2, Budapest: Dúnántúli Református Egyházkerület; respectiv Botond GUDOR (ed.), *Bod Péter: Az erdélyi románok egyháztörténetének két könyve, 1745, 1764 [Cele două cărți ale istoriei bisericești a românilor din 1745, 1764]*, ed. Háromszék Vármegye, ed. Státus, Sfântu Gheorghe-Miercurea Ciuc, 2012, pp. 65-375.

Cele mai importante concluzii ale noastre sunt:

- Bod comportă un interes sporit pentru originea popoarelor
- prima abordare din perspectivă liturgică, etnologică și folclorică
- sursă inestimabilă a unirii religioase a românilor și a relațiilor interconfesionale

Capitolul privind toleranța religioasă propune o incursiune în formarea identității confesionale și a toleranței religioase din secolul al 16-lea și al 17-lea, până la momentul legiferării toleranței religioase de Iosif al II-lea în Edictul de Toleranță. În cadrul dezbaterii ideii de toleranță am identificat aspecte inedite ale vieții anabapțiștilor din Vințu de Jos. Despre acestea am publicat în: Kund Botond GUDOR - Daniel DUMITRAN eds. *Identitate confesională și toleranță religioasă în secolele XVIII-XXI* (volum conferință), *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 15/2, 2011, ISSN 1453-9306 ed. Mega, Cluj, pp. 1-436; Botond GUDOR (ed.), *Geneza și semnificația ideii de toleranță religioasă în Principatul Transilvaniei (secolele XVI-XVIII)- volum conferință*, ed. Altíp, Alba Iulia, 2010, pp. 1-238; Botond GUDOR:

² Gábor Sípos, „Bod Péter, az egyháztörténet kutató” in *Aetas* 30, nr. 3/2015, pp. 173-178.

„Confesional Tolerance and Intolerance in 16th and 17th Century Transilvania”. In: *One hundred years since the birth of Emil Turdeanu*, Román Tudományok Akadémia - Erdélyi Társadalomtudományok Kutatóközpontja, *Transylvanian Review*, XXI., 1 (2012), pp. 261-291; Kund Botond GUDOR, „Valorile umane și libertatea religioasă: o interpretare a conceptului libertății religioase în oglinda istoriei confesionale transilvănene și Central-europene” în *Jurnalul Libertății de Conștiință/ Journal for freedom of conscience*, Vol. 10, nr. 2, ed Iarsic, București, 2022, pp. 142-167; Kund Botond GUDOR, „Originea naturii umane – fundament pentru drepturile omului în protestantismul transilvănean: ideea de alteritate religioasă”, *Jurnalul Libertății de Conștiință/ Journal for freedom of conscience*, Vol. 9, nr. 3, ed Iarsic, București, 2021, pp. 214-229; Kund Botond GUDOR, „Geneva and the genesis of Religious Tolerance in Sixteenth and Eighteenth Century Europe: Two Famous Voltairian Cases: Case Servet from Geneva and the Case of Jean Calais from Toulon”, *Jurnalul Libertății de Conștiință/ Journal for freedom of conscience*, Vol. 7, nr. 1, București, ed Iarsic 2019, pp. 439-459; Kund Botond GUDOR, „Toleranța confesională în Transilvania sec. XVI-XVII”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință/ Journal for freedom of conscience*, Vol. 6, nr. 1, ed Iarsic, București, 2018, pp. 306-338; Kund Botond GUDOR, Percepția „bisericii ca subiect al suferinței” în istoria transilvaniei din prima parte a secolului al XVIII-lea: Péter Bod (1712-1769) și martirologia protestantă, *Journal for Freedom of Conscience (Jurnalul Libertății De Conștiință)*, 8(2), București, ed. Iarsic, 2020, pp. 231-260; Kund Botond GUDOR, „A tolerancia sensu communi kommunikáltatik...dreptul de împotrîvire al reformatilor transilvăneni în anii dinainte și după enunțarea Edictului de Toleranță”, *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 15/2, 2011, ed. Mega, Cluj, pp. 243-257.; Kund Botond GUDOR, Hutteriții transilvăneni între dreptul la toleranță și violența religioasă, *Journal for Freedom of Conscience*, ed. Iarsic, București, 2023, vol. 11 nr.1, pp. 443-465; Kund Botond GUDOR, „A ‘szenvedő egyház’ percepciója a 18. század első harmadának erdélyi történetírásában,” in *Hősök, mártírok, áldozatok, szentek*, Károli Könyvek, Budapest: L’Harmattan (Paris), 2021, pp. 247–264; Kund Botond GUDOR:”A tordai egyezmény háttere” in: *Theologiai Szemle* (2018/3), pp. 163–169.

Cele mai importante concluzii ale noastre sunt:

- Transilvania a produs una dintre cele mai moderne legi ale toleranței religioase, care dincolo de imperfecțiunile sale, devine un mobil peste timp al raportării interconfesionale în Principat
- Toleranța confesională și limitele ei ne arată înflorirea și decăderea unor comunități religioase specifice, care ne permit analiza conceptului în context european
- Martiriul și dreptul la împotrîvire religioasă reprezintă efecte ale nerespectării libertății religioase

Cultura, biserica, istoria ecleziastică au fost determinate de calitatea intelectuală a cărturarilor reformați din Transilvania. Modelarea vieții culturale și confesionale a fost radical influențată de **viața a două Colegii reformate, cea din Aiud și din Alba Iulia**. Istoria secolului al 18-lea ne arată intensitatea raporturilor științifice și diplomatice cu Vestul Europei, prin care acestea își vor construi un curriculum pedagogic, care a avut influențe dincolo de confesiunea reformată. despre aceste Colegii am publicat în: Kund Botond GUDOR, „Bod Péter és a nagyenyedi Kollégium (1724-1740)”, in *Non Videri, sed esse, Tanulmánykötet a 60 éves Buzogány Dezső tiszteletére*, ISBN 978-606-93498-6-1 Erdélyi Egyháztörténeti Füzetek 22, Kolozsvár 2017, pp. 145-169; Kund Botond GUDOR, „A gyulafehérvári-sárospataki református kollégium” in *Praeceptor Historiae Ecclesiasticae. Tanulmányok Buzogány Dezső 65. születésnapjára*, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 30, KPTI, ISBN 978-606-

94847-7-7 Kolozsvár, 2022, pp. 251-284; Kund Botond GUDOR, „A nagyenyedi kollégium nemzetközi kapcsolatai a 17-18 században: az újkori lelkészképzés kihívásai” in *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 24, A reformáció öröksége, Egyháztörténeti tanulmányok*, KPTI, Kolozsvár 2018, pp. 468-495.; Kund Botond GUDOR, „Bod Péter németalföldi tanulmányai” in *Monokgráfia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, ed. Verók Attila, Nyerges Judith, Zvara Edina, Kossuth kiadó, Budapest, 2016, pp. 228-252 ; Kund Botond GUDOR, „Bod Péter történelemszemlélete és a románok története”, în *Bod Péter, a historia litteraria művelője*, Universitas, Budapest, 2004, pp. 107-125; Kund Botond GUDOR, „Leiden, the formative space of the transylvanian academical pilgrimage. Case of Bod Péter (1712-1769)” in *The Historiographical Paradigm change in 18th century Transylvania*, ed. Argonaut, ISSN 1453-9314 Cluj Napoca, 2009; Kund Botond GUDOR, Colegiul Reformat din Alba Iulia - Sárospatak in *Education in History: Religious and Cultural Models of Knowledge*, ed. Daniel DUMITRAN, in *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, ISSN 1453-9306, 26, ed Mega, 2022, pp. 17-73.

Cele mai importante concluzii ale noastre sunt:

- Colegiile reformate au influențat decisiv viața Bisericii Reformate în secolul al 18-lea, realizând forme noi de exprimare pedagogică și generând nașterea unor instituții noi
- Relațiile educaționale și diplomatice cu Universitățile din Vestul Europei au asigurat un învățământ la cele mai înalte standarde posibile în contextul Contrareformei, promovând performanță academică și revigorarea vieții bisericești.

*

Consider că prin contribuția proprie în domeniul istoriei bisericești am reușit să ajut dezvoltarea acestei discipline. Susțin că cercetările depuse au avut o receptare pozitivă la nivelul comunității științifice, totodată influențând formarea unor generații de specialiști în domeniile cercetării istoriei bisericești.

**UNIVERSITY "DECEMBER 1, 1918" ALBA IULIA
FACULTY OF ORTHODOX THEOLOGY**

**Culture, the Reformed Church and confessional education in
Alba Region in the 18th century**

**Identity, alterity and confessional tolerance in the Transylvanian
pre-enlightenment**

HABILITATION THESIS

FIELD: THEOLOGY

Rev. Kund Botond GUDOR univ. lect.

**Alba Iulia
2024**

TABLE OF CONTENTS

Part I

.....

TABLE OF CONTENTS 2

SUMMARY

Part II

SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL ACHIEVEMENTS Error! Bookmark not defined.

[Synthetic Presentation].....

Summary of Scientific Contributions

Summary of Teaching, Managerial, and Quality-Related Activities

Visibility and Impact of Research.....

SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL ACHIEVEMENTS

[Detailed Presentation]

History of the Reformed Church in the 18th Century.....

- a) Brief History of the Reformed Church in the 18th Century
- b) Projects to Found an Academy in the 18th Century.....
- c) The Shift in the Paradigm of Ecclesiastical Historiography in Transylvania
- d) Religious Tolerance and Intolerance in Transylvania
- e) The Premises of Religious Tolerance in Transylvania
- f) Religious Tolerance in the 18th Century: "The meaning of tolerance is communicated...".....
- g) The Limits of the Idea of Tolerance: The Anabaptist Community in Vințu de Jos.....

Reevaluation of Pre-Enlightenment Ecclesiastical Historiography Practiced by Péter Bod.....

a) The Priest and Historian Péter Bod (1712-1769)

b) Historiographical Models for the Interpretation of Confessional History

Historiographical Synopsis – Interpretation Through Models.....

c) The Two Books on the History of the Romanian Church.....

d) Noi New Pedagogical Ways of Communicating Ecclesiastical History Practiced by

Bod: Cartography and the Auxiliary Sciences of History

Research on the History of Reformed Colleges in the Alba Iulia-Aiud Region
Error! Bookmark not defined.

a) The Alba Iulia-Aiud College and Its Relations with Leiden University in the 18th Century

Aiud Students' Scholarships in Leiden

Theology in Leiden and the State College

Libraries in Leiden.....

Law

Physics and Chemistry

Professors.....

A Curriculum of Leiden Courses

b) The College of Alba Iulia - Sárospatak

The Refuge of the Sárospatak College in Alba Iulia: *"This is a noble and benevolent homeland"*

The Alba Iulia College and Its Buildings: *"The College is a large and vast building"*.

The Loss of the Báthory Church, the Old College, and the Garden (July 21, 1702):
"You tried to resist with forty students, but we will oppose with twice as many soldiers"
..... **Error! Bookmark not defined.**

The College During the Kuruc Wars: *"We are here as if in an acceptable arrest and siege"* (1703-1711)

Near the End: The Occupation of the Bisterfeld House, the New College, and the Cathedral (the old church), between Feb. 15, 1715 - March 26, 1716: *"Such a fire does not stop where it begins"*

Relations with the Colleges of Debrecen, Aiud, Sárospatak, and Făgăraș

Rectors of the Alba Iulia - Sárospatak College in Făgăraș:

Professors of the College.....

Students

Seniors:Error! Bookmark not defined.

The Student's Schedule

The Expulsion of the College: *"We are afraid of being expelled, and then where will we go?"*

The Cricău and Orăștie Intermezzo (1716-1718): *"Courses were held in the church"*

Future Directions for Academic and Research Career Development

Principles, Directions, and Objectives

Development Perspectives	
Writing a Monograph on the Perception of Romanian Confessional History in the 18th Century	
Identifying New Historical Sources Related to Radical Reformation, Especially the History of Anabaptism in Transylvania.....	
Writing a Monograph on the Reformed Church in the 16th-17th-18th Centuries. Improving Teaching and Academic Activities.....	
In the Field of University Management:	
Clarifying the Typology Between Research-Focused Master's Programs and Teaching-Focused Master's Programs	
Improving Mth Programs	
Part III	
Bibliographic References	
Own Works.....	
☐ II. Historical Syntheses and Document Collections.....	
☐ III. General and Special Works.....	
IV. Archives	
Archives of the Reformed Parish of Alba Iulia (GYREL)	
National Archives of Romania, Sibiu County Service - NAL	
Teleki Sámuel Documentary Library in Târgu Mureş (BT)	
Archive of the Protestant Theological Institute in Cluj-Napoca (BiblioProteo)	
Széchenyi National Library in Budapest (OSZK)	
University Library in Budapest (BEK Archive)	
"Lucian Blaga" University Library in Cluj-Napoca (BCU)	
University Library in Leiden - State University (UBL)	
Kriegsarchiv Wien (Kriegsarchiv)	
Archive of the Bethlen College in Aiud	

SUMMARY

Supporting the Mth thesis (Vrije Universiteit Amsterdam - Faculty of Theology, Prof. Wim Janse), and later the PhD (at "1 Decembrie 1918" University, Prof. Iacob Mârza), focused on the priest and church historian Péter Bod (1712-1769), led to research themes related to the state of national culture and the Reformed Church in a multi-confessional environment.

In the defensive stance caused by the Counter-Reformation, the life of the Reformed Church in the 18th century, and beyond, underwent a significant process of reevaluating its relationship with 'the other.' The research into cultural manifestations associated with cities (Alba Iulia, Aiud), where political power still asserted itself, revealed the idea of establishing Academies, cultural centers capable of integrating the intellectual efforts of various confessions. Through the study of pre-Enlightenment culture, I identified the most important lever of self-knowledge: church history.

The reinterpretation of the ecclesiastical history of Romanians and Hungarians within the context of Transylvanian Pre-Enlightenment produced a state-focused approach (Staatenkunde) of the cohabiting peoples in this geographic space. Thus, Bod became the first Transylvanian historian to systematically and thoroughly research the customs, origins, church life, and confessional history of the Romanians in Transylvania, caught in the swirl of religious changes in the 18th century. The realization of studies on the life of ecclesiastical and educational institutions enabled unprecedented research into religious customs, confessional holidays, and the liturgy of the Romanians.

Through this research, I presented the importance of the German historiographical school and its advanced research methods in an East-European context. The religious intolerance and tolerance practiced by the religious confessions in 17th-18th century Transylvania promoted a new vision of approaching church history. I attempted to present coexistence models, as well as the failure to accept the other's creed. The radical Reformation communities (e.g., the Anabaptists from Vințu de Jos) are proof of the evolution and regression of the idea of religious tolerance, a concept only recovered at the end of Joseph II's reign through the Edict of Tolerance.

By addressing the history of distinct religious communities (Anabaptists), I sought to draw attention to the long-term effect of religious tolerance, a concept through which the Reformed Church, beyond inherent interconfessional friction, shaped its relationship with the other as a religious subject. Through systematic research into the Transylvanian model of religious tolerance, I sought those bridges by which Transylvania itself influenced the confessional politics of the continent. Under the growing pressure of the Counter-Reformation, religious tolerance was redefined by Joseph II at a moment of interconfessional coexistence crisis. The analysis of the discourse on tolerance detailed a core concept of Protestant confessional identity, by which I sought to reinterpret the absence or lethargy of tragedy and interconfessional confrontation during the Reformation and later the Counter-Reformation.

By seeking Western European interpretation models and patterns, the Church formed its intellectuals in the Reformed Colleges of southeastern Transylvania: Alba Iulia and Aiud. Without the contribution of education, neither the culture nor the history of the Reformed Church can be understood. The school was the promoter of a recuperative and integrative spirit in relation to the centrifugal forces of the Counter-Reformation. The evolution of the Reformed educational system in Alba Iulia and Aiud revealed institutional models that preceded the formation of the Academic College (1622) in Alba Iulia, and later in the 18th century,

showcased educational institutions that competed with similar institutions in Europe.

The formation of a new individual, dedicated to the idea of *pietas et eruditio* (faith and learning), led to the education of a generation capable of creating a coherent and synthetic discourse of interethnic and confessional coexistence in Transylvania. Situated between the boundaries imposed by Enlightenment rationalism and faith, the 18th century was prolific in diversifying the educational framework of the Reformed confession, even as the Counter-Reformation demanded perseverance and a defensive attitude.

The research objectives encompassed the effervescence of the 18th century, marked by historians, priests, teachers, students, and cultural figures entirely dedicated to the Church they belonged to. Discovering the European pedagogical vocation and modern study methods from Aiud and Alba Iulia allowed for the deepening of new research themes, outlining new methods of ecclesiastical history, such as state-focused knowledge, the evolution of the idea of religious tolerance and intolerance, and later the history of Reformed confessional education in the "Wine Country" through often unprecedented and surprising aspects.

The motivation for this research was finding bridges between late-Renaissance and early-Enlightenment Europe and Transylvania, particularly from the perspective of the mutual shaping of culture and church life. Understanding the Transylvanian confessional situation from a Protestant perspective is welcome. Approaching new research methods in historiography allowed us to reinterpret the ecclesiastical history of the 18th century. I started from the idea that the curious man of the 18th century had enough spiritual and rational reasons to know, besides his own confession, the ones coexisting with it. The recognition and reevaluation of the ecclesiastical historiography practiced by Péter Bod present a new face of Protestant pedagogy in the Principality of Transylvania in the 18th century.

He captures the state of national culture and the church in a multi-confessional environment, in a thorough process of reevaluating the relationship with the other. Thus, the research identified a paradigm shift in ecclesiastical historiography. In this context, Bod and Catholic bishop Batthyányi Ignác proposed the establishment of an Academy, a cultural center of excellence capable of integrating the results of intellectual endeavors belonging to various confessions. In this endeavour, the motive for self-knowledge becomes research within church history. The novelty lies in the state-focused knowledge approach (Staatenkunde). Therefore, Bod was the first Transylvanian historian to systematically and in detail investigate the customs, origins, church life, and confessional history of the Romanians in Transylvania. His historiographical analysis resulted in extremely valuable and previously unknown observations regarding the culture, liturgy, customs, and church history of the Romanians. Understanding the relationships between the Reformation and the Romanians, such an approach becomes both useful and curious, as practiced by the Enlightenment of the 18th century.

Our research presented new pedagogical communication methods in ecclesiastical history as practiced by Bod: cartography and auxiliary sciences of history, which were put in the service of researching church history. The intellectual evolution of the priest and historian Peter Bod can thus be understood through the effectiveness of intellectual formation in the 18th century. His education laid the foundation for comprehending homiletic dimensions, the evaluation from the perspective of church history, moral theology, and biblical studies (Old and New Testament) of the other, leading to analyses carried out in exceptional cultural acts.

The discovery of the European pedagogical vocation and modern study methods from Aiud and Alba Iulia allowed for the deepening of new research themes, outlining new methods of ecclesiastical history of the state-focused knowledge type, the evolution of the idea of religious tolerance and intolerance, and later the history of Reformed confessional education.

Positioned after the period in which the Reformation exerted pressure on the Orthodox Church, the historian finds in the education received in Reformed Colleges significant methodological and educational resources to address religious alterity in all its defining aspects.

Starting from European premises in the formation of Transylvanian schools, our motivation was to show the deep anchoring of educational institutions in modern continental theological realities, through the proliferation of culture, science, and faith with the help of the school. This is the motivation for why the first part of the habilitation thesis will go through some fragments from Protestant history and culture, the idea of knowing the other affirmed by scholars such as Péter Bod.

The research highlighted models of coexistence, but also the failure to accept the other's creed. Thus, the reinterpretation of the idea of religious tolerance and its premises places the religious tolerance in the Principality in a new context. The idea of religious tolerance, with its imperfections, was the basis of the confessional interrelations in Transylvania. The motivation for researching the idea of religious tolerance will emphasize the Protestant approaches to church life over time. The history of the radical Reformation communities (e.g., the Anabaptists from Vințu de Jos) is proof of the evolution and regression of the idea of religious tolerance, a concept only recovered at the end of Joseph II's reign through the Edict of Tolerance.

Addressing the history of distinct religious communities (Jews, Anabaptists) is part of the tumultuous confessional life evolution in the 17th-18th centuries. The research sought to deepen the ideas related to religious tolerance, which also had an impact on the confessional education of the Reformed, and thus we will address: a) The premises of religious tolerance b) Religious tolerance and its limits c) The Anabaptist commune from Vințu de Jos d) The right to resistance and religious tolerance in the 18th century

At the beginning of the 18th century, we see a reorganization and revival of the Roman Catholic confession, against which other cults developed unique survival methods. Religious tolerance in Enlightenment terms was redefined by Joseph II at a moment of interconfessional coexistence crisis through the Josephine Edict of Tolerance (1781-1783).

At the end of the research, we will go through the history of the Protestant colleges in the Alba Iulia-Aiud region (generically called the "Wine Country"), where we will focus on presenting the international relations of the Aiud

Through the research conducted, I demonstrated that:

- The 18th century also marks a historiographical paradigm shift in Transylvania.
- In the context of state-focused historiography (*Staatenkunde*), the history, customs, and religious tensions of Romanians are presented for the first time by historian Péter Bod.
- The idea of establishing an Academic Institution became both sudden and achievable in the 18th century.
- The origin, evolution, and involution of the idea of religious tolerance in Transylvania influenced both the general history of the Principality and Europe as a whole.
- The origin and motivation behind the establishment of the Anabaptist (Hutterite) community in Vințu de Jos.
- The motivation for establishing the Jewish community in Alba Iulia.
- The existence of an illustrious college in Alba Iulia before the formation of the Academic College in 1622.
- The survival of the Sárospatak College in Alba Iulia for 44 years (1672-1716) and its effects on relations with Aiud and Western Europe (the first English language courses in the country) signified significant progress for the region.
- The importance of international relations in maintaining the religious life of the

Reformed College in Aiud.

Conclusions: The Protestant ecclesiastical history of the 18th century contributed to the historiographical paradigm shift concerning the analysis of church life, which was viewed in the context of the complex state-focused research, with incursions into the history of other confessions and peoples. This led to a better understanding of the multiconfessional situation in Transylvania, highlighting the identity formation moments of the cohabiting ethnicities within the Carpathian Arch. Such an approach was present in the historiography practiced by Péter Bod, particularly in his work on the history of the Romanians: *Az Erdélyi Oláhok Uniáltatásokról való rövid História* (1745) and *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia In qua Populi Valachici in Transylvania status civilis, et ecclesiasticus, profani item ac sacri Ritus; praecipue vero UNIONIS cum Romano-Catholicis inde ab anno 1698 adtentatae, et ad praesens usque tempus magno nisu variis modis procuratae momenta enarrantur ac exhibentur* (1764), which we published in 2012 (Háromszék Publishing House, Sfântu Gheorghe).

From our analysis, we conclude that the ecclesiastical history of the 18th century reshaped the concept of religious tolerance, an idea that reemerged strongly through the Enlightenment and pragmatic policies of the state. Thus, there was increased interest in interpreting radical religious phenomena, such as the Anabaptists in Vințu de Jos, the conflicts within religious unions, or those within the Reformed confession. Addressing the Transylvanian Counter-Reformation from the perspective of religious tolerance practiced in the 17th century opened secular and ecclesiastical approaches indebted to utilitarian Cartesian Enlightenment, aimed at achieving the common good (*bonum commune*). The secularization of historical discourse, however, includes modern Reformed confessional interpretations, echoing even in the secular society of the Habsburg Empire.

Through the didactic models borrowed from Western Europe and the international relations they practiced, the Colleges of Aiud and Alba Iulia reformulated in a specifically Transylvanian manner the pedagogy of the Universities of Leiden, Utrecht, Groningen, Zürich, Frankfurt am Main, Oxford, and Basel. This endeavor fully contributed to the formation of a modern European identity for the Reformed confession, influenced by the spirituality of the European Enlightenment.

Our research has been presented in: The research presented in the chapter *Culture and Reformed Confession in the 18th Century* is significantly illustrated by the publication of studies in 2010 and 2015, with the help of a research grant conducted in collaboration with the Pro Oriente Institute in Vienna, resulting in eloquent chapters.

Our most important conclusions are:

- The Reformed Church throughout the 18th century was in a defensive position due to the Counter-Reformation, but through its right to resistance, it maintained its confessional positions.

- Throughout the 18th century, the Reformed Church reorganized institutionally to preserve its identity, maintaining close ties with Protestants from Western Europe.

- In the 18th century, the Reformed Church formed confessional alliances with churches under the pressure of the Counter-Reformation.

The incursions into the history of the church regarding the historiographical paradigm shift in 18th-century Transylvania were presented in a conference volume supported by a grant.

The most important conclusions are:

- Ecclesiastical historiography changed its discourse by accepting the influences of state-focused historiography and models provided by both progressive German historiographical schools and Jesuit historiography.

- Researching the origins of peoples, interconfessional relations, confessional customs, and the liturgical phenomenon became an integral part of the ecclesiastical historiographical discourse.

Our conclusions were validated by Professor Gábor SÍPOS in the journal *Aetas*, No. 30/3 of 2015, pp. 173-178.

The consistency of Péter Bod's ecclesiastical history research, especially regarding the Romanians' history in the complexity of the religious and ethnic phenomenon, allowed for the editing of new historical sources of confessional history, presenting the interconfessional relations of Transylvania in the 17th and 18th centuries. These were published in *Historia Valachorum incolentium*. See: :, Botond Kund Gudor, "Imaginea unirii religioase între reformați în Transilvania: notarul general (vicarul episcopal) Péter Bod (1712-1769)" in *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica* 14/2, Stiftung Pro Oriente Wien, ed. Altip, Alba Iulia, 2010, pp. 27-37 și Kund Botond Gudor, "Protestantismul transilvănean în secolul al 18-lea" „Der Siebenbürgischer Protestantismus in 18. Jahrhundert”, *Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit dem Kirche von Rom*, Band 2, von. 1701-1761, Editura Enciclopedica (Univers Enciclopedic), București, 2015, pp. 448-528. / Bilinvg

Our most important conclusions are:

- Bod shows increased interest in the origins of peoples.
- It is the first approach from a liturgical, ethnological, and folkloric perspective.
- An invaluable source regarding the religious union of Romanians and interconfessional relations.

The chapter on religious tolerance offers an insight into the formation of confessional identity and religious tolerance from the 16th and 17th centuries until the moment of legalizing religious tolerance by Joseph II through the Edict of Tolerance. In the debate on the idea of tolerance, we identified unprecedented aspects of the life of the Anabaptists in Vințu de Jos. We published these findings in: Kund Botond Gudor - Daniel Dumitran eds. *Identitate confesională și toleranță religioasă în secolele XVIII-XXI* (volum conferință), *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 15/2, 2011, ISSN 1453.-9306 ed. Mega, Cluj, pp. 1-436; Botond Gudor (ed.), *Geneza și semnificația ideii de toleranță religioasă în Principatul Transilvaniei (secolele XVI-XVIII)- volum conferință*, ed. Altip, Alba Iulia, 2010, pp. 1-238; Botond Gudor: „Confesional Tolerance and Intolerance in 16th and 17th Century Transilvania”. In: *One hundred years since the birth of Emil Turdeanu*, Román Tudományok Akadémia - Erdélyi Társadalomtudományok Kutatóközpontja, *Transylvanian Review*, XXI., 1 (2012), pp. 261-291; Kund Botond Gudor, „Valorile umane și libertatea religioasă: o interpretare a conceptului libertății religioase în oglinda istoriei confesionale transilvănene și Central-europene“ în *Jurnalul Libertății de Conștiință/ Journal for freedom of conscience*, Vol. 10, nr. 2, ed Iarsic, București, 2022, pp. 142-167; Kund Botond Gudor, „Originea naturii umane – fundament pentru drepturile omului în protestantismul transilvănean: ideea de alteritate religioasă”, *Jurnalul Libertății de Conștiință/ Journal for freedom of conscience*, Vol. 9, nr. 3, ed Iarsic, București, 2021, pp. 214-229; Kund Botond Gudor, „Geneva and the genesis of Religious Tolerance in Sixteenth and Eighteenth Century Europe: Two Famous Voltairian Cases: Case Servet from Geneva and the Case of Jean Calais from Toulon”, *Jurnalul Libertății de Conștiință/ Journal for freedom of conscience*, Vol. 7, nr. 1, București, ed Iarsic 2019, pp.

439-459; Kund Botond Gudor, „Toleranța confesională în Transilvania sec. XVI-XVII”, in *Jurnalul Libertății de Conștiință/ Journal for freedom of conscience*, Vol. 6, nr. 1, ed. Iarsic, București, 2018, pp. 306-338; Kund Botond Gudor, Percepția „bisericii ca subiect al suferinței” în istoria transilvaniei din prima parte a secolului al XVIII-lea: Péter Bod (1712-1769) și martirologia protestantă, *Journal for Freedom of Conscience (Jurnalul Libertății De Conștiință)*, 8(2), București, ed. Iarsic, 2020, pp. 231-260; Kund Botond Gudor, „A tolerancia sensu communitatis...dreptul de împotrivire al reformaților transilvăneni în anii dinaintea și după enunțarea Edictului de Toleranță”, *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 15/2, 2011, ed. Mega, Cluj, pp. 243-257.; Kund Botond Gudor, Hutteriții transilvăneni între dreptul la toleranță și violența religioasă, *Journal for Freedom of Conscience*, ed. Iarsic, București, 2023, vol. 11 nr.1, pp. 443-465; Kund Botond Gudor, “A ‘szenvedő egyház’ percepciója a 18. század első harmadának erdélyi történetírásában,” in *Hősök, mártírok, áldozatok, szentek*, Károli Könyvek, Budapest: L’Harmattan (Paris), 2021, pp. 247–264; Kund Botond Gudor:”A tordai egyezmény háttere” in: *Theologiai Szemle* (2018/3), pp. 163–169.

Our most important conclusions are:

- Transylvania produced one of the most modern laws on religious tolerance, which, despite its imperfections, became a lasting model of interconfessional relations in the Principality.
- Confessional tolerance and its limits show the rise and fall of specific religious communities, allowing us to analyze the concept in a European context.
- Martyrdom and the right to religious resistance represent effects of the violation of religious freedom.

Culture, church, and ecclesiastical history were determined by the intellectual quality of Reformed scholars from Transylvania. The shaping of cultural and confessional life was radically influenced by the life of two Reformed Colleges: those of Aiud and Alba Iulia. The history of the 18th century shows the intensity of scientific and diplomatic relations with Western Europe, through which these institutions built a pedagogical curriculum that had influences beyond the Reformed confession. We published on these Colleges in: Kund Botond GUDOR, „Bod Péter és a nagyenyedi Kollégium (1724-1740)”, in *Non Videri, sed esse, Tanulmánykötet a 60 éves Buzogány Dezső tiszteletére*, ISBN 978-606-93498-6-1 Erdélyi Egyháztörténeti Füzetek 22, Kolozsvár 2017, pp. 145-169; Kund Botond GUDOR, „A gyulafehérvári-sárospataki református kollégium” in *Praeceptor Historiae Ecclesiasticae. Tanulmányok Buzogány Dezső 65. születésnapjára*, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 30, KPTI, ISBN 978-606-94847-7-7, Kolozsvár, 2022, pp. 251-284; Kund Botond GUDOR, „A nagyenyedi kollégium nemzetközi kapcsolatai a 17-18 században: az újkori lelkészképzés kihívásai” in *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 24, A reformáció öröksége, Egyháztörténeti tanulmányok*, KPTI, Kolozsvár 2018, pp. 468-495.; Kund Botond GUDOR, „Bod Péter németalföldi tanulmányai” in *Monokgráfia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, ed. Verók Attila, Nyerges Judith, Zvara Edina, Kossuth kiadó, Budapest, 2016, pp. 228-252 ; Kund Botond GUDOR, „Bod Péter történelemszemlélete és a románok története”, in *Bod Péter, a historia litteraria művelője*, Universitas, Budapest, 2004, pp. 107-125; Kund Botond GUDOR, „Leiden, the formative space of the transylvanian academical pilgrimage. Case of Bod Péter (1712-1769)” in *The Historiographical Paradigm change in 18th century Transylvania*, ed. Argonaut, ISSN 1453-9314 Cluj Napoca, 2009; Kund Botond GUDOR, Colegiul Reformat din Alba Iulia - Sárospatak in *Education in History: Religious and Cultural Models of Knowledge*, ed. Daniel DUMITRAN, in *Annales Universitatis Apulensis*,

Series Historica, ISSN 1453-9306, 26, ed Mega, 2022, pp. 17-73.

Our most important conclusions are:

- The Reformed Colleges decisively influenced the life of the Reformed Church in the 18th century, creating new forms of pedagogical expression and generating the birth of noble institutions.

- Educational and diplomatic relations with Western European universities ensured education at the highest possible standards in the context of the Counter-Reformation, promoting academic performance and the revitalization of church life

I believe that through my contributions to the field of ecclesiastical history, I have managed to support the development of this discipline. I maintain that the research efforts I have undertaken have been positively received by the scientific community, while also influencing the formation of new generations of specialists in the field of ecclesiastical history research..